Українська більшість зберігала локальні традиції за обмежених можливостей їх публічного розвитку; польська громада втрачала частину станових привілеїв; єврейські спільноти залишалися важливою частиною міської економіки й релігійного життя. Міжетнічні відносини поєднували нерівність із взаємозалежністю. Саме це поєднання пояснює складність історичного досвіду Вінниччини в XIX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Климчук М. М. Валуєвський циркуляр. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. URL: https://resource.history.org.ua/?termin=Valuievskyj_tsyrkuliar (дата звернення: 16.10.2026).
2. Кононенко В. В. Єврейські громади Поділля у XV – першій половині XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. С. 71–75.
3. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
4. Соф'як Н. Польський визвольний рух на Поділлі в 1863–1864 рр. *Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2018. Т. 31. С. 87–97. DOI: https://doi.org/10.15330/gal.31.87-97.

Анастасія Кравець, Яна Трофімова

ЄВРЕЙСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ВІННИЦІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. *У статті проаналізовано єврейське підприємництво в економічному житті Вінниці наприкінці XIX – початку XX ст., зокрема торгівельну та виробничу активність. Розглянуто центри праці та проживання єврейської громади. Досліджено діяльність окремих родин єврейського походження, які зробили внесок у розвиток Вінниці. Встановлено частку зайнятості євреїв в окремих галузях промисловості. Зроблено висновок, що діяльність єврейської спільноти неабияк вплинула на розвиток економіки та підприємництва попри обмеження та історичні потрясіння, які на той час визначали умови діяльності єврейських підприємців.*

Ключові слова: *єврейська громада, економічне середовище, підприємництво, торгівля, Вінниця.*

Anastasia Kravets, Yana Trofimova

JEWISH ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMIC LIFE OF VINNYTSIA IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. *This article analyses Jewish entrepreneurship in the economic life of Vinnytsia in the late 19th and early 20th centuries, in particular commercial and manufacturing activities. It examines the centres of work and residence of the Jewish community. The article investigates the activities of individual families of Jewish origin who contributed to the development of Vinnytsia. The share of Jewish employment in specific industrial sectors has been determined. It is concluded that the activities of the Jewish community had a significant impact on the development*

of the economy and entrepreneurship, despite the restrictions and historical upheavals that defined the conditions under which Jewish entrepreneurs operated at that time.

Keywords: *Jewish community, economic environment, entrepreneurship, trade, Vinnytsia.*

Єврейське населення було важливою складовою етнічного та соціально-економічного середовища Вінниці. Наприкінці XIX ст, за даними Всеросійського перепису населення 1897 року, у місті проживало 11689 євреїв із загальної кількості 30563 особи [6, с. 19]. Єврейське населення перебувало в умовах законодавчих обмежень, які стосувалися, зокрема, місця проживання, освіти, доступу до окремих професій та можливостей економічної діяльності. Водночас єврейська громада була активно залучена до економічного життя регіону. Основними сферами занять були торгівля, ремесла, оборонна промисловість тощо.

За зайнятістю єврейського населення Подільської губернії, найбільшу частку становили торгівля (49,8%), обробна промисловість (28,2%), непромислові заняття (16,9%), землеробство (2,2%) та інші заняття (2,9%) [6, с. XI].

Торгівля та промислова діяльність посідали важливе місце в економічному житті єврейського населення Подільської губернії. Ще наприкінці XVIII ст. у місті починає формуватися окремий ремісничий квартал під назвою «Єрусалимка». Він поділявся на дві частини: нижню та верхню. У нижній Єрусалимці жили здебільшого бідні євреї, а у верхній – багатші [7, с. 301]. Важливим є те, що саме у ці роки Вінниця дуже приваблювала єврейське населення своїми економічними можливостями, оскільки була одним із помітних торгівельних центрів у регіоні. Серце Єрусалимки було на місці сучасної площі перед Вінницьким апеляційним судом. Тут, на давньому ринку розташовувались заїзди, які були водночас будинком господаря, шинком, магазином, готелем і паркувальним місцем для гужового транспорту. Сам ринок був у формі неправильного трикутника. На базарі були: атлас, бархат, тафта, панчохи, рукавички, хустки, ситець, муслін, батисти, скатертини, серветки, рукавички шерстяні та всіляких кольорів сукно, та інші матерії. У дерев'яних лавках: бакалія, цукор, кава, чай, риба, ікра, та інше. Тобто, ринок Єрусалимки була своєрідним бізнес-центром Вінниці [1].

Одним із напрямів підприємницької діяльності єврейського населення Вінниці наприкінці XIX – на початку XX ст. було володіння нерухомістю та спорудження прибуткових будинків. Такі об'єкти могли використовуватися для здавання приміщень в оренду, що давало власникам можливість отримувати регулярний дохід. Прикладом підприємців, діяльність яких була пов'язана з міською нерухомістю, є брати Гельблу. Відомості про майнову діяльність братів Гельблу містяться в архівних описах Державного архіву Вінницької області, зокрема в документах, пов'язаних із нерухомим майном та операціями із землею. 4 вересня 1918 року міщанином Гельблу І. З. було продано нерухоме майно у м. Вінниця Єлісєєву М. С. [3, арк.13]. Таких продажів, купівель та застав братами Гельблу за 1918-1919 рр. зафіксовано 11. Це свідчить про

участь братів у майнових відносинах Вінниці, зокрема в розпорядженні земельними ділянками та нерухомістю.

Окрему увагу привертає участь братів Гельблу в забудові міста. У 1914 році на замовлення братами Гельблу у архітектора Артинова було збудовано прибутковий будинок на вулиці Соборна 95 [5, с. 147-148]. Цей приклад засвідчує, що діяльність братів була пов'язана не лише з володінням землею, а й з організацією будівництва міської нерухомості. Отже, діяльність братів Гельблу можна розглядати як приклад підприємництва, заснованого на володінні та використанні нерухомого майна. Земельні операції й будівництво будинків були складовими економічного життя міста, а сама нерухомість могла виступати як об'єкт інвестування та джерело доходу.

Іншим важливим напрямом підприємництва поза торгівлею було виробництво будівельних матеріалів. У другій половині XIX – на початку XX століття цегельне виробництво у Вінниці поступово оформилося в окрему галузь міської промисловості. Його розвиток був пов'язаний із потребами забудови та попитом на будівельну цеглу. Серед підприємців, була велика єврейська родина Мар'яновських. Все почалося з Шіма Мар'яновських, чия цегельня розташовувалася на Дубовецькій Слободі. За статистикою 1894 року, підприємство щорічно виготовляло близько 200 тисяч цеглин, мало річний дохід у 2 тисячі рублів і забезпечувало роботою 10 осіб. У 1903 р. річний дохід становив 8 тисяч рублів, а кількість робітників – 29 осіб. Пізніше цю справу Шіми продовжать його сини Ісаак та Мордко Мар'яновських, вони модернізують завод і на 1912 рік він буде мати річний дохід 18,635 тис. рублів та 25 робітників, а також буде оснащений печами системи Гофмана [2, с.18]. Таке обладнання було призначене для випалювання значних партій цегли й належало до технологічних нововведень у виробництві будівельної кераміки. На відміну від торгівлі, що передбачала обмін товарами та їх реалізацію, цегельне виробництво було пов'язане з організацією виробничого процесу, використанням обладнання та залученням найманої праці. Це дає підстави розглядати діяльність Мар'яновських як важливий приклад єврейського підприємництва у промисловому житті Вінниці на межі XIX–XX століть.

Відомим підприємцем Вінниці на зламі століть був єврей Мойсей Флігельтуб. Разом із родиною він прибув до Вінниці з Вапнярки приблизно у 1900 році. Спочатку він винаймав квартиру на другому поверсі прибуткового будинку, що належав братам Гельблу, а згодом придбав це помешкання. Пізніше він використав вигідне розташування будинку для розвитку власної справи й відкрив на першому поверсі магазин. Мойсей займався оптовою торгівлею так званими «колоніальними» товарами – чаєм, кавою, спеціями та іншими привізними продуктами. Про успішність його бізнесу свідчить той факт, що він певний період постачав товари до імператорського двору в Санкт-Петербурзі. Через обмеження для євреїв у Російській імперії у травні 1902 року прийняв православ'я у Спасо-Преображенському кафедральному соборі та взяв ім'я Матвій Заваркін [7].

Підприємницька діяльність Заваркіна поступово розширювалася. У місцевих історичних публікаціях його родину характеризують як одну з найзаможніших у Вінниці напередодні революційних подій 1917–1918 років. Революційні події та політичні зміни стали переломним моментом в історії

родини. Після 1917 року становище підприємців змінилося, а родина Заваркіних згодом залишила Вінницю. Спочатку вони виїхали до Парижа, а 1922 року – до США. Історія Мойсея Флігельтуба (Матвія Заваркіна) є прикладом розвитку єврейського підприємництва у Вінниці на початку XX століття [4].

Підсумовуючи, єврейське населення відігравало дійсно важливу роль у соціально-економічному житті та розвитку Вінниці наприкінці XIX – початку XX століття. Єврейська спільнота брала активну участь у промисловості, ремісництві, торгівлі та підприємництві навіть попри велику кількість законодавчих обмежень стосовно місця проживання, належної освіти, роботи тощо. Єврейські підприємці зробили великий внесок в розбудову та економічний розвиток Вінниці. Вагоме значення мав квартал «Єрусалимка», який з часом перетворився на впізнаваний торговельно-ремісничий центр, різноманітність товарів якого вказувала й на торгівельні зв'язки.

Окремий розгляд діяльності підприємницьких родин демонструє особливості економічного життя Вінниці досліджуваного періоду. Діяльність братів Гельблу, а саме купівля, продаж, застава майна та спорудження прибуткового будинку, який використовувався як джерело доходу та інвестування, свідчать про те, що єврейське населення не зупинялося лише на традиційній торгівлі, а охоплювало й будівництво інфраструктурних об'єктів. Як приклад промислового виробництва наведено цегельну родини Мар'яновських. Поступовий розвиток, розширення та збільшення доходів підприємства показують попит на продукцію та значення цегельної промисловості для забезпечення будівельних потреб Вінниці. Не менш показовою є історія Мойсея Флігельтуба (Матвія Заваркіна), який знайшов можливості успішної торгівлі в умовах міського економічного середовища.

Діяльність єврейських підприємців охоплювала різні сфери – від торгівлі та ремесел до будівництва й нерухомості. Дослідження їхньої діяльності дає змогу осмислити роль єврейської громади в історії Вінниці, глибше дізнатися про її внесок у формування міського економічного середовища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаращук А. Єврейський квартал у Вінниці: історія Єрусалимки / Вінниця.info. – 2025. – 5 верес. – URL: https://vinnitsa.info/article/yevreyskyy-kvartal-u-vinnytsi-istoriya-yerusalymky (дата звернення: 18.10.2026).

2. Грабовська О.В. Технологія цегельного виробництва Вінниці XVI – початку XX ст.// Питання історії науки і техніки. 2017. № 1. 11-21 с.
URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f7508385-bb53-4468-882b-fb8b0c6742d9/content

3. Державний архів Вінницької області. Ф. 328 : Двораковський В. А. – нотаріус м. Вінниці, Подільської губернії, оп. 2 (1918–1919 рр.), спр.104. – 25 арк. URL: https://davio.gov.ua/funds/d/d328-2.pdf (дата звернення: 18.10.2026).

4. Мніх А. Вінниця атмосфера : місце, де «живе» єврейське щастя / Вінниця.info. – 2019. - 26 жовт. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2806115-vinnica-atmosferna-misce-de-zive-evrejske-sasta.html?utm_source=chatgpt.com

5. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця / ред. кол. тому: Ю. А. Зінько (гол. ред.) [та ін.] ; упоряд.: Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний. – Вінниця : Видавництво, 2016. – 224 с. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-

bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013825.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 18.10.2026).
6. Перший загальний перепис населення Російської імперії, 1897 р. Т. 32 : Подільська губернія / під ред. Н. А. Тройницького ; вид. Центр. Стат. Ком. М-ва Внутр. Справ. – Санкт-Петербург : Слово, 1904. – [б. с.]. – URL: https://history.org.ua/LiberUA/perepys32_1904/perepys32_1904.pdf
(дата звернення: 18.10.2026).
7. Petrovsky-Shtern Y. The Golden Age of the Shtetl: A New History of Jewish Life in East Europe. – Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2014. – 448 p.

Максим Іваськo

МІЖЕТНІЧНІ ТА КОНФЕСІЙНІ ВЗАЄМИНИ НА ВІННИЧЧИНІ В ПЕРІОД МОДЕРНІЗАЦІЇ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. *У статті досліджуються міжетнічні та конфесійні взаємини на Вінниччині в XIX – на початку XX ст. крізь призму демографічних змін, урбанізації, освіти, торгівлі та розвитку міського середовища. Особливу увагу приділено перетину етнічної та конфесійної ідентичності.*

Ключові слова: *Вінниччина, Поділля, модернізація, етнічні громади, конфесійні відносини, євреї, поляки, українці.*

Maksym Ivasko

INTERETHNIC AND CONFESSIONAL RELATIONS IN VINNYTSIA REGION DURING THE MODERNIZATION PERIOD: DEMOGRAPHIC AND SOCIO-CULTURAL ASPECTS

Abstract. *The article examines interethnic and confessional relations in Vinnytsia region in the nineteenth and early twentieth centuries through demographic change, urbanization, education, trade, and urban development. Particular attention is paid to the intersection of ethnic and religious identities.*

Keywords: *Vinnytsia region, Podillia, modernization, ethnic communities, confessional relations, Jews, Poles, Ukrainians.*

Міжетнічні та конфесійні взаємини на Вінниччині в XIX – на початку XX ст. формувалися під впливом глибоких адміністративних, економічних і соціокультурних змін. Після включення Поділля до складу Російської імперії край увійшов до нової системи управління, а в другій половині XIX ст. модернізаційні процеси – скасування кріпацтва, розвиток ринку, урбанізація, залізничне будівництво, розширення освіти – істотно змінили умови повсякденного життя. Для Вінниччини це було особливо помітно у містах і містечках, де контакти різних етнічних та релігійних громад були постійними.

Під Вінниччиною в роботі розуміється передусім територія історичного Вінницького та Брацлавського повітів Подільської губернії, а також пов'язані з ними міські осередки. Метою статті є визначення демографічних передумов міжетнічних і конфесійних взаємин та з'ясування їхнього соціально-культурного змісту в умовах модернізації. Основу дослідження становлять матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., статистичні праці В. Гульдмана, де зафіксовано етноконфесійну структуру